

تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)

دوره ۱۶، شماره ۶۰، تابستان ۱۴۰۳، صص ۱۸۳-۲۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۱۰

(مقاله پژوهشی)

DOI:

بررسی تکنیک‌های طنزپردازی در داستان‌های خسرو شاهانی

راضیه جعفری^۱، دکتر محمد مرادی^۲

چکیده

طنز، یکی از انواع مهم ادبی است که قبل از مشروطه، اغلب به شکل حکایت‌های کوتاه اخلاقی و گاه اجتماعی رواج داشته است و سابقه آن در داستان کوتاه، به بعد از مشروطه برمی‌گردد. خسرو شاهانی، از جمله نویسندگانی است که به این نوع ادبی توجه کرده است و می‌توان طنز را یکی از عناصر برجسته و تأثیرگذار در داستان‌های وی دانست. در این پژوهش، با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از آمار، به بررسی شگردهای طنزپردازی خسرو شاهانی در هشت کتاب (آدم عوضی، الکی خوش‌ها، گره کور، کور لعتی، وحشت آباد، پهلوان محله، فلوکس دکتر بقراط، شیئی مرموز) پرداخته شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد شاهانی، از اغلب تکنیک‌های طنزپردازی استفاده فراوان داشته و تنوع تکنیک‌ها در آثار او به چشم می‌خورد؛ البته از تکنیک‌های کوچک‌نمایی، آیرونی کلامی و فضاسازی، بهره بیشتری برده است. علاوه بر این، شاهانی به طنز موقعیت، توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد و در بیان دردها و مشکلات جامعه، به این شیوه مهارت زیادی از خود نشان می‌دهد؛ به طوری که در تمام کتاب‌های بررسی شده، چند داستان به شیوه طنز موقعیت به چشم می‌خورد. از نکاتی که می‌توان به عنوان وجه تمایز طنز شاهانی با آثار طنزپردازان معاصر وی به آن اشاره کرد استفاده هنرمندانه او از اسامی خنده‌دار و انتخاب نام‌ها در جهت تقویت طنز در داستان و نیز گستردگی و تنوع تکنیک‌های طنزپردازی در آثار اوست.

کلید واژه‌ها: خسرو شاهانی، طنز، تکنیک‌های طنزپردازی، طنز موقعیت.

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

^۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده‌مسئول)

مقدمه

خسرو شاهانی، یکی از پرکارترین طنزپردازان دهه‌های ۴۰، ۵۰ و ۶۰ است که بیش از نوزده مجموعه طنز از او به چاپ رسیده است. طنزهای او بسیار ساده، روان و همراه با لغات و اصطلاحات رایج میان کوچه و بازار است؛ استفاده از ضرب‌المثل‌ها و کنایات و اشعار رایج میان مردم، طراوت و شیرینی خاصی به کلام او بخشیده است. او از جمله طنزپردازانی است که بازتابی از مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را در آثار خود نشان داده است و با دیدگاهی نقادانه به آن‌ها نگریسته است. کلام او در برخی موارد تلخ و گزنده و در برخی موارد همراه با شوخی و خنده است اما در پس کلامش همچون دوستی دلسوز، به مشکلات و کاستی‌های جامعه اشاره می‌کند و سعی در آگاه کردن مخاطب خود از نواقص موجود در جامعه دارد. بررسی آثار او از نظر شگردهای طنزآفرینی می‌تواند ما را به دریافت سبک خاص او در زمینه طنز و جایگاه او در میان معاصران و پیروانش و تأثیر او در جریان طنز معاصر، یاری دهد. آثار متنوع شاهانی زمینه مناسبی برای بررسی شگردها و شیوه‌های طنزپردازی است. در این پژوهش، هشت مجموعه داستان طنز خسرو شاهانی «شیئی مرموز، آدم عوضی، پهلوان محله، الکی‌خوش‌ها، گره کور، وحشت آباد، کورلعتی و فلوکس دکتر بقراط» بررسی شده و کم و کیف استفاده نویسنده از شگردهای طنزپردازی و سبک نویسندگی او مورد پژوهش قرار گرفته است تا جایگاه شاهانی در میان طنزپردازان مشخص شود و به شناخت بهتر الگوهای او در طنزپردازی و نیز پیروان سبک طنزپردازی او کمک شود.

پیشینه تحقیق

تحقیق و بررسی منابع کتابخانه‌ای نشان می‌دهد در مورد آثار خسرو شاهانی به جز آثار معدودی که تنها به آوردن مختصری از زندگی‌نامه و نمونه‌ای از آثار وی پرداخته‌اند، تاکنون هیچ پژوهش جدی، صورت نگرفته است. از میان این آثار می‌توان به کتاب طنزآوران امروز ایران، اثر عمران صلاحی و بیژن اسدی‌پور اشاره کرد. اما در حوزه طنز و شگردهای طنزپردازی، چندین مقاله، نوشته شده به عنوان نمونه: حسام‌پور و همکاران (۱۳۹۰) در بررسی تکنیک‌های طنز و مطایبه در آثار هوشنگ مرادی، پاره‌ای از عناصر بلاغی را تحت عنوان شگردها توضیح داده‌اند؛ واعظ و عبدی (۱۳۹۱) به بررسی طنز در داستان‌های کوتاه محمد علی جمالزاده پرداخته‌اند؛ توکلی مقدم و دیگران (۱۳۹۳) به بررسی شگردهای طنزپردازی در رمان مدار صفر

درجهٔ احمد محمود پرداخته‌اند؛ صفایی و ادهمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به بررسی گسترهٔ طنز و مطایبه و شگردهای آفرینش آن در آثار فرهاد حسن زاده، پرداخته‌اند؛ زارع و باقری (۱۳۹۵) شگردهای طنزپردازی در کتاب شلواریهای وصله‌دار را بررسی کرده‌اند. شعبانی آزاد (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به بررسی شگردهای طنزپردازی در کتاب یادداشت‌های شهر شلوغ و اندیشه‌ها پرداخته است؛ بسمل (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به بررسی مؤلفه‌ها و الگوهای طنز در آثار داوود امیریان پرداخته است. در این پژوهش به بررسی شگردهای طنزپردازی خسرو شاهانی در هشت کتاب طنز او که در دهه‌های ۴۰، ۵۰ و ۶۰ چاپ شده‌اند پرداخته شده است و نحوهٔ استفاده از هر شگرد در هر کتاب به صورت جداگانه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و آماری انجام گرفته است؛ بدین ترتیب که تمام شگردهای طنزپردازی خسروشاهانی در هشت کتاب «شیء مرموز، آدم عوضی، پهلوان محله، الکی‌خوش‌ها، گره کور، وحشت آباد، کورلعتی و فلوکس دکتر بقراط» استخراج و بررسی شده است و نتایج این بررسی بر روی نمودار در انتهای مقاله ارائه و مورد تحلیل قرار گرفته است.

مبانی تحقیق

معرفی نویسنده

خسرو شاهانی، در روز دهم دی ماه ۱۳۰۸ در نیشابور متولد شده است. از سال ۱۳۳۴ کار مطبوعاتی خود را در روزنامهٔ خراسان چاپ مشهد آغاز کرد. در ۱۳۳۶ به دعوت صادق بهداد، مدیر روزنامه جهان به تهران آمد و ستون «از هر دری سخنی» را در آن روزنامه به کار انداخت که به بررسی شرایط و مسائل روز می‌پرداخت. گزیده‌ای از مطالب «در کارگاه نمد مالی» در سال ۱۳۷۷ به صورت کتاب چاپ شده است. او هم‌چنین با نشریات ترقی، سپید و سیاه، روشنفکر، آسیای جوان، امید ایران و توفیق به طور غیرمستقیم همکاری داشت. از شاهانی تاکنون بیش از نوزده مجموعهٔ طنز به چاپ رسیده است. پس از انقلاب، آثار طنزآمیز او علاوه بر آتیه، در نشریات گل آقا و در مجله جدول کنکاش زیر عنوان «گل گشت» نیز به چاپ رسیده است. داستان‌های خسروشاهانی در اتحاد جماهیر شوروی سابق و کشورهای اردوگاه شرق بارها و بارها چاپ شده است. هم‌چنین اکثر مجلات کشورهای اروپای شرقی آثار او را منتشر کرده‌اند.

طنز

طنز، یکی از انواع ادبی است که با رویکردی انتقادی و معترضانه به بررسی و تحلیل مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی می‌پردازد؛ در واقع طنز، زبان انتقاد غیرمستقیم همه جوامع بشری است. در فرهنگ لغت، طنز به معنی طعنه زدن، سرزنش کردن، مسخره کردن و افسوس کردن است، اما در اصطلاح ادبی «طنز به نوع خاصی از آثار منظوم یا منثور ادبی گفته می‌شود که اشتباهات یا جنبه‌های نامطلوب رفتار بشری، فسادهای اجتماعی، سیاسی و یا حتی تفکرات فلسفی را به شیوه خنده‌دار به چالش می‌کشد». (اصلائی ۱۳۸۵: ۱۴۰) البته وظیفه انتقادی طنز فقط بغض و کینه‌جویی و تمسخر نیست، بلکه بر زشتی‌ها و فساد عمومی، می‌تازد و مخاطبانش عموم انسان‌ها هستند؛ به همین دلیل است که شخص خاصی از آن آزرده خاطر نمی‌شود. به طور کلی، طنز دو کارکرد اصلی دارد چنان‌که «هوراس، طنزنویس بزرگ، عملکرد کل ادبیات و از جمله طنز را در دو کلمه خلاصه می‌کند: آموزش و سرگرمی». (پلارد، ۱۳۸۱: ۹۸) طنز در ادبیات فارسی سابقه زیادی ندارد و اگرچه در لابه‌لای اشعار و نوشته‌های گذشتگان به مطالبی انتقادی با چاشنی خنده بر می‌خوریم، اما آن‌ها را در زمره نوع ادبی طنز محسوب نمی‌کنند. «اغلب صاحب‌نظران، طنز سیاسی و اجتماعی امروز را محصول انقلاب مشروطه می‌دانند که با تحولات خاص خود زمینه‌های طنزنویسی را به وجود آورد، در پی تحولاتی که در اثر انقلاب مشروطه به وقوع پیوست و با آزادی بیان نسبتاً زیادی که به وجود آمد، طنزنویسی نیز رواج یافت. از نظر قالب و محتوا نسبت به دوره‌های پیشین، تحول اساسی یافت و کارکرد سیاسی، اجتماعی و توجه به مردم از ویژگی‌های اصلی آن در این دوره شد». (کردچگینی ۱۳۸۸: ۲۴) طنز از نظر بافت کلامی و ساختمانی به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱- طنز عبارتی ۲- طنز موقعیت.

طنز موقعیت

این نوع طنز، برخلاف طنز عبارت، ارتباط زیادی به الفاظ و کلمات ندارد و مبتنی بر تصاویر و مفهوم‌هاست، تصویر وضعیت‌ها، وقایع و کردار انسان‌ها به گونه‌ای که جنبه تمثیل، تطبیق، تقابل و مقایسه داشته باشد. (رک: شیری، ۱۳۷۷: ۲۰۶) این نوع طنز، متکی بر بازی‌های زبانی خنده‌دار و یا روایات نیش‌دار نیست. بلکه روح طنز در اعماق اثر پنهان است. در این گونه از طنز، طنزنویس با اغراق و مبالغه در سطح کلام، واژگون کردن حقیقت موقعیت‌ها و چیدن

موقعیت‌های متضاد و متناقض در کنار هم صحنه‌ای را می‌آفریند که تصور و تجسم آن خنده‌دار است.

تکنیک‌های طنزپردازی

تکنیک‌های طنزپردازی، به شیوه‌ها یا روش‌هایی گفته می‌شود که در طنز به کار برده می‌شود. «این شگردها می‌توانند در محور عمودی یا افقی یا هردو ظاهر شوند و صوری باشند؛ یعنی در قلمرو بازی‌های زبانی قرار گیرند یا درون‌نگر و معناگرا باشند». (زارع جیره‌نده و باقری خلیلی، ۱۳۹۵:۳۱۱) از انواع این تکنیک‌ها می‌توان به نقیضه، آیرونی، بزرگ‌نمایی، کوچک‌نمایی، تجاهل‌عارف، تعلیل خنده‌دار، فضاسازی خنده‌دار، کنایه و... اشاره کرد. به کارگیری تکنیک‌های طنزپردازی به ذوق و سلیقه، ابتکار و خلاقیت، نگرش‌ها و توانمندی‌های آن‌ها مربوط می‌شود؛ بررسی این شگردها و پیوند آن‌ها با شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه به درک بهتر ما از ماهیت طنز و سازو کارهای آن کمک بسیار می‌کند و جایگاه واقعی هر طنزپرداز را در مقایسه با دیگران نشان می‌دهد.

بحث

شگردهای طنزپردازی در آثار شاهانی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: ۱- شگردهایی با محوریت زبان ۲- شگردهایی با محوریت محتوا ۳- شگردهای شخصیت محور.

شگردهای طنزپردازی با محوریت زبان

طنز کلامی یا عبارت: طنزی است که ریشه خنده‌انگیزی آن مبتنی بر موضوعات ادبی و بازی‌های زبانی است، اساس این نوع طنز بر استفاده از امکانات واژگانی زبان و بازی با کلمات و عبارات است و با به هم خوردن روال طبیعی و معمول کلام با عبارت‌های مشابه، متضاد، چند معنایی و تقلید از صدا و سبک بازی‌های کلامی، شکل می‌گیرد.

آیرونی کلامی یا واژگانی

«اصطلاح آیرونی، برای نخستین بار در سال ۱۵۰۲ در ادبیات انگلیسی به کار رفته است». (کادن، ۲۰۵:۱۳۸۰) در فرهنگ آکسفورد آیرونی چنین تعریف شده است: «نمودی عجیب یا سرگرم کننده از یک موقعیت است که با آنچه بیان می‌کنید بسیار متفاوت است. هم‌چنین استفاده از کلماتی است که معنایی متضاد با منظور شما را بیان می‌کند. اغلب به عنوان لطیفه و با لحنی خاص ادا می‌شود». (oxford,2000:1379) در کتاب‌های گوناگون برای آیرونی انواعی

ذکر شده است از جمله آبرونی کلامی، آبرونی نمایشی، آبرونی ساختاری، آبرونی موقعیت، آبرونی سقراطی و ...

آبرونی کلامی یا واژگانی، همان‌طور که از نامش پیداست در سطح واژگان رخ می‌دهد و زمانی اتفاق می‌افتد که کلامی گفته شود و معنایی خلاف معنای رایج و مصطلح آن اراده شود. مهم‌ترین مشخصه آبرونی، وجود تناقض یا تضاد میان صورت و محتواست که گاه خنده بر لب می‌نشانند. شاهانی از این شگرد که یکی از مهم‌ترین ابزار طنزپردازی در طنزهای دهخدا نیز می‌باشد، در آثار خود بهره فراوان برده است و در این زمینه پیرو دهخداست. (ر.ک: کشاورز و دیگران، ۱۳۹۸:۱۳۷)

«سر گذر ما کوری بود کامل مرد، که مدت‌ها بود خیمه و خرگاه گدایی را در آن نقطه کوبیده بود و به کسب حلال و پر درآمدش ادامه می‌داد». (کورلعتی، ۱)

«اینجا مملکت اسلامی است! دزدی آن هم دزدی دوچرخه از معاصی کبیره محسوب می‌شود. بی‌خود و بی‌جهت خودم را به هچل انداختم برای چه؟ مگر نمی‌دانی در این کشور هیچ‌کس دست از پا خطا نمی‌کند و دزد پیدا نمی‌شود و اگر پیدا بشود خونس حلال است؟» (پهلوان محل، ۱۵۸)

«تمبر دیگری نشانم داد که چند نفر تریاکی دور منقل نشسته بودند و سیر انفس و آفاق می‌کردند». (الکی خوش‌ها، ۱۳)

«انبارهای فرمانداری و شهرداری پر شد و چون نمی‌شد بقیه آذوقه و کمک‌های اولیه را کنار خیابان گذاشت، نصفش را در انبار خانه آقای فرماندار و نصف دیگرش را در انبار خانه آقای شهردار و معاونش گذاشتند. هرچه بود آن‌جا امن‌تر و محفوظ‌تر بود!» (کورلعتی، ۱۱۴)

شاهانی، از این شگرد در تمام آثار خود بهره برده است، اما بیشترین میزان استفاده وی از آبرونی کلامی در کتاب الکی خوش‌ها، قابل مشاهده است.

استفاده از اسامی خنده‌دار

خسرو شاهانی، در انتخاب اسامی شخصیت‌های داستان خود معمولاً نام‌های متضاد با شخصیت‌ها را انتخاب می‌کند، که این موجب قوت طنز می‌گردد. استفاده فراوان و خلاقانه شاهانی از این شگرد، وجه تمایز آثار او با دیگر طنزپردازان زمانش محسوب می‌شود، به گونه‌ای که این ویژگی را می‌توان از مختصات سبک خاص وی به شمار آورد. البته از

طنزپردازان معاصر شاهانی، فریدون تنکابنی را می‌توان مثال زد که حسن شعبانی آزاد در مقاله خود ضمن بررسی شگردهای طنزپردازی تنکابنی، استفاده از القاب طنزآمیز را نام می‌برد (ر.ک: شعبانی آزاد، ۱۳۹۸: ۱۲۴)؛ اما شیوه شاهانی صرفاً دادن لقب خنده‌دار به شخصیت‌های داستان نیست بلکه با استفاده از وارونه‌سازی و نوعی آبرونی یا اغراق و بزرگ‌نمایی یا کوچک‌نمایی، اسامی خنده‌دار را انتخاب می‌کند و به غنای طنز کمک می‌کند. به عنوان مثال:

«دیدم نخیر خود آقاست، خود آقای پاک فامیل است، یعنی چه؟ این بابا که خون ما را در شیشه کرده و هر چه مالیات زور است از ما فقرا و یک لا قباها می‌گیرد... به شرافتتان قسم این بابا نجس فامیل است نه پاک فامیل». (آدم عوضی، ۱۴۰)

«چرا این صداقت‌پیشه این قدر دروغ می‌گوید!... این بابا که پرونده زمین خواری‌اش هنوز در دادگستری شهر موجود است». (همان: ۱۴۱)

و در کتاب گره کور، نام متهم را آقای درست‌زاده گذاشته است و برای رئیس خطاکار، فامیل آقای پاکیزه‌دامن را انتخاب می‌کند.

نویسنده علاوه بر نام شخصیت‌ها، در نام‌گذاری ادارات و اماکن و احزاب هم از کلمات و عبارات خنده‌دار استفاده می‌کند:

«یک روز در روزنامه خواندم که نوشته بود وزارتخانه بادهای فشرده و متراکم در سطح زمین برای الک کردن مقادیر زیادی باد احتیاج به عده‌ای دیپلمه دارد». (الکی خوش‌ها، ۱۱۰)

«جایزه شما یک ساعت مچی طلاست که از طرف کارخانجات روغن نباتی احمق‌نشان، به حضورتان تقدیم می‌شود». (وحشت‌آباد، ۲۶۳)

«از طرف جمعیت حفاظت آب‌های پیر جوان‌کن جهان که مرکزش در کشور آب‌فلامینکو بود، هیئتی برای مذاکرات با مقامات آب‌شناسی به کشور ما آمدند». (الکی خوش‌ها، ۸۴)

نقیضه

در نقیضه نویسنده، سبک نویسنده یا گوینده دیگری را که به ویژه به داشتن آن سبک افتخار می‌کند، مورد تحقیر و استهزا قرار می‌دهد. به بیان دیگر، نقیضه در اصطلاح، تقلید تمسخرآمیز از کلمات، سبک، نگرش، لحن و عقاید نویسنده‌ای یا شیوه‌ای خاص در نوشتن است و شاخه‌ای از طنز به شمار می‌آید. «گرچه این صفت، اصلی‌ترین کارکرد خود را در ساخت شعر نشان داده اما در ساخت طنز هم به عنوان ابزاری کارآمد مورد استفاده قرار گرفته است».

(اصلائی، ۱۳۸۵: ۵۵) برای نقیضه تقسیم‌بندی‌های مختلفی انجام گرفته‌است. شیپلی نقیضه را به سه گونه تقسیم می‌کند: ۱- نقیضه لفظی ۲- نقیضه صوری ۳- نقیضه درون‌مایه‌ای. با نگاهی به نقیضه در آثار شاهانی می‌بینیم وی بیشتر از نقیضه لفظی در آثار خود استفاده کرده است و با تغییر واژگان در متن به ایجاد طنز پرداخته است.

«هر بار که دندوناتونو مسواک بکنین یک سال جوون می‌شین و ریشه دندون قرص میشه، لثه‌ها محکم می‌شه و دارای ویتامین های الف، ب، جیم، داله که مخصوص آب و هوای این آب و خاک و دندون‌های مردم کشور ما ساخته شده». (پهلوان محله ص ۷۲)

«من که چنین چیزی نمی‌گویم شما معتقدید هر که مغزش بیش عقلش بیشتر». (کور لعنتی، ۷۳)

کنایه

کنایه، سخنی است که دارای دو معنی نزدیک و دور باشد و گوینده آن‌ها را چنان ترکیب کند که ذهن شنونده از معنی نزدیک به معنی دور منتقل شود. «شیوه غیرمستقیم بیان در کنایه باعث تأخیر و زیبایی آن است و بسیاری از مفاهیم زیبا و نیز خیلی از مفاهیم ممنوع و زننده به وسیله کنایه ادا می‌شود. از این جهت در سرودن هجویه‌ها کاربرد بسیار دارد». (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۲۵۹)

خسرو شاهانی در داستان‌های طنز خود از کنایه بهره فراوان برده است:

«خب لال بودی یا توی دهانت ماست بسته بودند که بگویی نمی‌آیم». (وحشت آباد، ۱۰۸)

«من ساده دل زود باور به خیالم آقای تنبر دوست می‌خواهد بگوید در آن روز آقای وزیر امور پخت و پز موفق شده‌اند تخم دو زرده بگذارند». (وحشت آباد، ۱۰)

استفاده شاهانی از کنایه، بیشتر در مواردی است که می‌خواهد به همراه کوچک‌نمایی و تحقیر، به بیان طنزآمیز موضوع پردازد. با بررسی هشت اثر شاهانی مشاهده می‌شود. استفاده از کنایه در آثار ابتدایی وی که بر ظرافت‌های طنزپردازی تسلط کمتری داشته است اندک است و در کوچک‌نمایی و تحقیر، صریح و بی‌پرده عمل می‌کند. اما در استفاده از کنایه، خلاقیت چندانی ندارد و آن‌چنان که در طنزهای جمال‌زاده و ابوالقاسم پاینده، کنایه همراه با خلاقیت طنزپردازانه به کار برده می‌شود، در طنز شاهانی دیده نمی‌شود. (ر.ک: براتی و حسینی،

ساختن ترکیب‌های خنده‌دار

ساختن ترکیب‌های خنده‌دار، از مهم‌ترین نشانه‌های ذوق و استعداد طنزپردازی یک نویسنده به شمار می‌رود. شاهانی با به کاربردن کلمات در جایگاه مناسب و ساختن ترکیبات خنده‌دار، بر جنبه‌های طنزآمیز داستان‌های خود افزوده است.

«... دربارهٔ معجزات و اثرات شفابخش و چلاق سالم‌کن آب قنات حاج اسماعیل قلم فرسایی‌ها کردند». (الکی خوش‌ها، ۸۳)

«... مشت و لگدی بود که به هم حواله می‌دادند و فحش‌های دکترانه‌ای بود که بی دریغ نثار هم و والدین گرامیشان می‌کردند». (کورلعتی، ۵۶)

«اقساط صاحب‌مرگی». (گره کور، ۲۷)

شگردهای طنز با محوریت محتوا

طنز موقعیت

تعدادی از داستان‌های خسروشاهانی بر اساس طنز موقعیت نوشته شده‌اند و نویسنده با درک تضاد و تناقض در بافت کلی داستان متوجه طنز و انتقاد اجتماعی یا فرهنگی و سیاسی می‌شود. این داستان‌ها مخاطب را به خنده وا نمی‌دارند بلکه گاه، چنان مسائل و مشکلات جامعه را به تلخی بیان می‌کند که مخاطب را متأثر می‌سازد. در مجموعه‌های بررسی شده داستان‌های (گاری آبی، میخانه) از کتاب آدم عوضی؛ (توبه، دوی حرام) از کتاب کور لعتی؛ (کمدی انسانی، حاجی فیروز، پاره دوز تاریک آبادی) از کتاب الکی خوش‌ها؛ (عرق ملی، هلی کپرنشین، عکس آشنا) از کتاب وحشت آباد؛ (نارفیق، جاسوس، دیوانه) از کتاب پهلوان محله؛ (فرار و تعقیب، ایستادن ممنوع، پینه دوز، چرخ و فلکی، قصه عمو نوروز، زرین دخت، مسافری از ده) از کتاب گره کور؛ طنز موقعیت هستند. بیشترین طنز موقعیت در کتاب گره کور آورده شده که بیان‌گر فضای تیره و تار سال‌های اول جنگ است. نویسنده در این دوره متناسب با وضعیت روانی جامعه گرفتار رنج و اندوه، بیشتر به طنز تلخ روی آورده است.

فضاسازی خنده‌دار

در این طنز، نویسنده با استفاده از جابه‌جایی شخصیت‌ها و قرار دادن آن‌ها در شرایط و موقعیت نامناسب زمانی یا مکانی و تغییر جایگاه آن‌ها دست به خلق فضای طنزآمیز می‌زند. در این طنز، نویسنده با عبارات و کلمات کاری ندارد؛ بلکه برای او آفرینش فضای طنزآمیز و ایجاد

صحنه‌ای که تصویر و تجسم آن مضحک و خنده‌دار باشد دارای اهمیت است. «با احتیاط ورقه را از روی میز مقام معاونت برداشتم و عقب عقب، بدون این که پشتم به طرف میز مقام معاونت قرار بگیرد، مثل خدمه فراعنه مصر در فیلم‌ها به طرف در اتاق عقب‌نشینی کردم و چون همه صندلی‌های اطراف اتاق را سحرخیزتران و ارباب رجوع زرنگ‌تر از من اشغال کرده بودند، کنار دیوار معاونت ایستادم و آقای معاون دوباره با تلفن مشغول شد. باورکنید قریب سه ربع ساعت و بلکه هم بیشتر من یک لنگ‌پا مثل شاگرد تنبل‌های کلاس که مورد غضب معلم قرار گرفته باشند، به انتظار نوبت ایستادم...». (فلوکس دکتربقرات، ۲۴)

«کلاغ گم‌کرده راهی روی لبه تابلو اداره کل آبیاری می‌نشیند و بی‌اختیار قضای حاجت می‌کند و می‌پرد، گویی وظیفه‌ای که به عهده داشت، به نحو احسن انجام داد و پرید». (فلوکس دکتر بقرات، ۱۱۵)

آیرونی ساختاری

«در این نوع آیرونی، نویسنده به جای استفاده از آیرونی کلامی، ساختاری می‌سازد که دو معنی را تقویت می‌کند. بنابراین گسترده‌تر از آیرونی واژگانی است، زیرا در آیرونی واژگانی تناقض و کنایه در سطح واژگان است، اما در این نوع آیرونی ساختار کلام است که تناقض ایجاد می‌کند.» (غلامحسین زاده، ۱۳۹۰: ۱۱۶) شاهانی، در تمام آثار خود این شگرد را به کار برده است، اما میزان استفاده او از آیرونی کلامی بیشتر از آیرونی ساختاری است.

«این سری تمبر یادبود روز آزادی سیاهان جهان است و صدای گوینده اخبار رادیو در فضای اتاق پخش شد: روز گذشته زد و خورد شدیدی بین سیاه پوستان و پلیس آمریکا برای به دست آوردن آزادی درگرفت و در این زد و خورد دویست و هفتاد تن سیاه پوست به ضرب گلوله پلیس از پا درآمدند و هفتصد نفر مجروح شدند و عده‌ای قریب چهار هزار سیاه پوست دستگیر و زندانی گردیدند.» (کور لعنتی، ۲۹)

آیرونی سقراطی

نادان‌نمایی یا تجاهل، به شیوه گفتگوهای سقراط که در این گفتگو انسان گاهی خود را به نادانی می‌زند و با پرسش و پاسخ‌های پی‌درپی مخاطب را دچار تردید می‌کند تا سرانجام او را متقاعد کند. «در آیرونی سقراطی علاوه بر داشتن تضاد و تأکید بر طنز و نیروی غافلگیرکنندگی، در جهت آگاه‌سازی شنونده پیش می‌رود.» (شبان‌قوچان‌عتیق و دیگران، ۲۰۹: ۱۳۹۹) شاهانی، از

این نوع آبرونی تنها در کتاب گره کور استفاده کرده است و در کتاب‌های دیگر نمونه آن مشاهده نشد.

شاهانی در بخش‌هایی از داستان (گفتگو با خر) چنین آورده است:

«من: با هنر و نقاشی و آواز و رقص سر و کار دارید؟ خر: با نقاشی خیر ولی آواز خرکی و رقص خرکی ما در میان شما زبان‌زد خاص و عام و رایج است! من: کاه و جو که خوراک آبا اجدادی‌تان است بخورید. خر: کو؟ با کاه ما که شما پشت بام‌هایتان را اندود می‌کنید و جو ما را هم که بزرگان قوم شما می‌خورند! من: اهانت نکن آقا! خر: چه اهانتی؟ پس این آبجوهای که می‌خورید خوراک آبا اجدادی خود شماست!؟» (گره کور، ۷۴)

تعلیل طنزآمیز

«گاهی طنزپرداز برای پدیده‌ها و رویدادها، علت‌هایی عجیب و غریب ذکر می‌کند که نه تنها صحیح نیست بلکه نادرستی آن‌ها خنده‌دار و مسخره‌نیز به نظر می‌رسد. بدین وسیله نه تنها آن کار یا پدیده را زشت کرده، زیر سوال می‌برد، بلکه با ذکر علت‌های نادرست، نشان می‌دهد که آن اقدام، از اساس غلط است و هیچ نتیجه صحیحی در پی نخواهد داشت.» (حلبی، ۱۳۶۵: ۷۰)

شاهانی در تمام آثار خود از این شگرد، بهره برده است و اگرچه از نظر کمیت، نسبت به شگردهای دیگر فراوانی زیادی ندارد، اما به لحاظ کیفیت بسیار عالی و هنرمندانه به کار گرفته شده است. بیشترین آمار کاربرد این شگرد مربوط به کتاب شیء مرموز است.

«دیگر شما کاری به این نداشته باشید که با آن همه اظهار تأسف و همراه آن همه هتق‌گریه، اشکی هم از چشم فرماندار سرازیر می‌شد یا نه؟ چون من ناچارم بگویم ... نه! و علتش هم این بود که فرماندار شهر ما خیلی دل نازک بود و به قدری از آن حادثه متأثر و متأسف شده بود، که اشک چشمش خشک شده بود.» (کور لعنتی، ۱۱۲)

بزرگ‌نمایی و اغراق

«بزرگ‌سازی یا اغراق یکی از قابل اعتمادترین و در عین حال قدیمی‌ترین شگردهای طنزنویسی است.» (سلیمانی ۱۳۹۱: ۹۷)

طنزپرداز با این شگرد می‌تواند توجه مخاطب را نسبت به امری که مورد غفلت قرار گرفته، برانگیزد و نشان می‌دهد که «عیوب و رذایلی که به طنز کشیده شده‌اند، به قدر کافی بزرگ هستند اما چون برخی از دیدن واقعیت آن ناتوانند؛ طنزپرداز مجبور می‌شود آن‌ها را با ذره‌بین به صورت واقعی به مخاطب نشان دهد و حقیقت و ماهیت آن

را بهتر بشناساند». (دهقانیان، ۱۳۸۶: ۱۶) شاهانی در آثار خود به ویژه در کتاب الکی خوش‌ها از این شگرد به وفور استفاده می‌کند:

«... از یک سری تمبر که مربوط به روز یادبود کرم خوردگی اولین دندان انسان‌های غارنشین بود، یک عددش کم بود ... این تمبر یادبود خون دماغ شدن فلان وزیر فلان پادشاه است و این تمبر یادبود سرتراشی فلان سردار جنگی فلان کشور است.» (الکی خوش‌ها، ۲۸)

«من چه مرد خوشبختی بودم که به این سادگی موفق شدم در یک بیمارستان دولتی و روی یک تخت فتری بستری شوم شوخی که نیست آن‌ها که پشت در بیمارستان‌ها چانه انداخته‌اند می‌دانند که من چه می‌گویم.» (پهلوان محله، ۱۶۵)

غافل‌گیری

یکی از شگردهای ایجاد طنز در متن غافل‌گیری است. «هرگاه سیر کلام، مخاطب را به گونه‌ای با خود همراه کند که در پایان، ناگهان او را غافل‌گیر سازد و به عبارتی چرتش را پاره کند، غافل‌گیری خوانده می‌شود.» (طالبیان و تسلیم، ۱۳۸۸: ۲۸) شاهانی در آثار خود با مهارت زیادی این شگرد را به کار می‌گیرد و مخاطب در اغلب موارد از وقوع وقایع داستان غافل‌گیر می‌شود و همین امر موجب جذابیت داستان‌های شاهانی شده است. بیشترین کاربرد این شگرد را در کتاب پهلوان محله می‌توان دید.

در داستان شهردار خیالی، مخاطب همراه با تخیلات شیرین نویسنده درمورد شهردار شدن همراه می‌شود و منتظر نامه انتساب شهردار است. «در این کش و قوس زنگ در صدا می‌کند. من - با ذوق و شوق خطاب به پسر بزرگم ... ولی الله ... بلند شو بابا برو درو واکن اگر غلط نکنم حکم شهرداری منو به در خونه آوردن. ... ولی الله با اکراه بلند می‌شود و به طرف در خانه می‌رود. من ذوق زده و شتاب زده - کی بود ولی الله ... چرا لال شدی بابا؟ از شهرداری او مدن ؟ ولی الله - آره بابا جون . من - تورو خدا ؟ ولی الله - جون بابا. آشغالیه، اومده سطل خاکروبه رو می‌خواد.» (شبی مرموز، ۱۹۳)

مقایسه خنده‌دار

گاهی طنزپرداز از طریق مقایسه دو موضوع ناهمگون، تصویر خنده‌داری خلق می‌کند و طنز را قوت می‌بخشد. در این شگرد دو چیز یا دو موضوع که ارزش برابر و سنخیت زیادی با یکدیگر ندارند، در کنار هم قرار می‌گیرند و با هم مقایسه می‌شوند شاهانی در داستان‌های خود

از این روش بهره برده است اما میزان استفاده وی از این شگرد به نسبت دیگر شگردها کمتر است.

«می‌گفتند: اختیار دارید آقا، پهلوان الله‌یارخان پهلوانی است که دو خروار بار را روی یک دستش نگه می‌دارد! یعنی چه! این هم، باز شغلی نشد، جرثقیل شرکت باربری اتو شیشه هم پانزده تن بار را برمی‌دارد ولی...» (پهلوان محله، ۴).

شگردهای شخصیت محور

کوچک‌نمایی

کوچک‌نمایی، یکی از عمده‌ترین تکنیک‌های طنزنویسی است به این معنی که «نویسنده، شخصی را که می‌خواهد مورد انتقاد قرار دهد، از تمام ظواهر فریبنده عاری می‌سازد و او را از هر لحاظ کوچک می‌کند. این کار می‌تواند به صورت‌های مختلف انجام شود از لحاظ جسمی یا از لحاظ معنوی و یا به شیوه‌های دیگر.» (جوادی، ۱۳۸۴: ۱۷) در داستان‌های بررسی شده، کوچک‌سازی اغلب به سه شیوه تشبیه به حیوانات و تشبیه مضحک و ناسزا و اهانت دیده می‌شود. از میان انواع تشبیه در ادب فارسی، گونه‌ای تشبیه است که تشبیه طنز نامیده می‌شود. این تشبیه نوعی همانندنگاری بر مبنای طنز است. به عبارت دیگر، تشبیهی است که مشبه‌به و وجه‌شبه آن القاکننده معنا و مفهومی لطیف و طنزآمیز باشد. (ر.ک: میرباقری فرد و دیگران،

۱۳۹۹: ۳۴۰-۳۱۵)

تشبیه به حیوانات

«دکتر محبوب، مثل قرقی بالای سرم سبز شد و نگاه تند و خصمانه‌ای به دکتر حبیب انداخت.» (کور لعنتی، ۵۶)

«الله‌یار هم مثل گراز تیر خورده به خودش می‌پیچید و منتظر تصمیم اهل کوچه بود.» (پهلوان محله، ۱۰)

«نگاه به آقا کردم دیدم مثل موش روی قالب صابون کله منبر نشسته و درباره سجایای اخلاقی و مکارم انسانی آن مرحوم داد سخن می‌دهد.» (پهلوان محله، ۸۷)

تشبیه مضحک

«پیرمرد همان طور که دمر روی تخت افتاده بود، سر سرخ بی مویش را مثل کدو حلوی روی گردن پوستی و چروکیده‌اش به زحمت بلند کرد و با تتمه نفسی که برایش باقی مانده بود

داد زد: ای به درک که نشد...» (پهلوان محله، ۱۷۱)

«چشمم به دکتر حبیب افتاد که مثل علم یزید سر راهم سبز شد.» (پهلوان محله، ۵۳)
شاهانی در آثار خود همچون آثار جلال‌آل احمد و ابوالقاسم پاینده، اغلب مشبه‌به‌های طنزآمیز برای مشبه برمی‌گزیند اما میزان استفاده او از تشبیه بسیار متعادل است و نمی‌توان تشبیه را مهم‌ترین عنصر طنزهای شاهانی به شمار آورد. (ر.ک: براتی و حسینی، ۱۳۹۴: ۱۲۳)

ناسزا و اهانت

شاهانی، اغلب کلام عفیف و پاکیزه‌ای دارد و از اهانت و ناسزا کمتر استفاده می‌کند و در استفاده از کوچک‌نمایی به طنزهای جواد مجابی نزدیک است و همچون مجابی اغلب با استفاده از توصیفات خنده‌دار و تشبیه به کوچک‌نمایی می‌پردازد. (ر.ک: ابدالی و صفری، ۱۳۹۹: ۱۰)
«از کوره در می‌روم و می‌گویم غلط می‌کنی که می‌سوزی، لای دست پدرت خندیدی که می‌سازی. مرتیکه هفتاد ساله مردنی که اگر بینی‌ات را بگیرند، گوشت کنده می‌شود صد و بیست سال است داری دور از چشم عزرائیل قاچاقی زندگی می‌کنی، به دختر مردم چه کار داری؟» (آدم عوضی، ۱۲)

«دوباره نعره آقای معلم فضای کلاس را پر کرد: با شما کره‌خرهام! علی از پشت میزش بلند شد! ما کره‌خر نیستیم آقا...» (شیئی مرموز، ۵۱)
به طور کلی شاهانی در تمام آثار خود از انواع روش‌های کوچک‌نمایی استفاده کرده است اما در دو کتاب شیء مرموز و پهلوان محله از این شگرد بهره بیشتری برده است.

جهل و ناآگاهی

پرداختن به حماقت و لودگی شخصیت‌ها یکی از شاخصه‌های آثار طنز محسوب می‌شود. «یکی از ویژگی‌های عالی رابرت بنچلی در طنز نویسی این بود که وانمود می‌کرد در زمینه‌ای صاحب‌نظر است و بعد با توضیحاتی که می‌داد معلوم می‌شد که اتفاقاً در آن زمینه هیچ چیز بارش نیست. این شیوه طنزنویسی بیشتر به کار متن‌های داستانی می‌آید.» (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۲۶۵)
خسرو شاهانی در آثار خود از این تکنیک به وفور استفاده کرده است:

«فقط این عرفی شیرازی لعنتی بود که باعث شد کار به این جا بکشد. این را گفتم و بلا گفتم. چسبیدند که عرفی شیرازی کیست؟ و آدرسش کجاست... عرفی مرده... چرا مرده؟ من چه می‌دانم چرا مرده! گفتند مگر تو نگفتی این عرفی بود که باعث شد کار به اینجا بکشد؟ عرض

کردم چرا، من گفتم اما مقصودم این بود که شعرهای عرفی شیرازی من و آرمناک را به هم نزدیک کرد و اگر این طور باشد پس بنده باید بروم خیام و حافظ و سعدی را هم به محکمه بیاورم. گفتند خیلی خوب این کار را بکن حالا که آدرس عرفی را نداری برو همین سه نفر را بیاور! گفتم کدام سه نفر؟ همین ها که اسم بردی، سعدی و حافظ و خیام!» (وحشت آباد، ۱۳۳).

استفاده از این شگرد در تمام آثار شاهانی دیده می شود اما در کتاب گره کور از این شیوه بیشتر از آثار دیگر استفاده شده است. و این موضوع بیانگر پختگی طنز شاهانی در آثار متأخرتر است.

بررسی هریک از آثار شاهانی

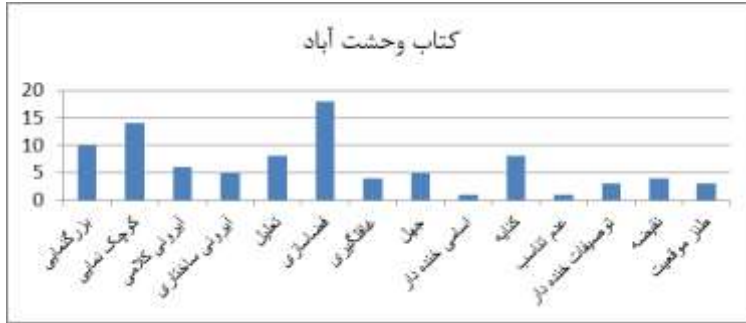
کتاب کور لعنتی (۱۳۴۳)

این کتاب شامل ۱۵ داستان است. شاهانی در این داستانها از کوچک‌نمایی و آبرونی کلامی بیشتر از سایر شگردهای طنزپردازی بهره برده است. و با فضاسازیهای خنده‌دار به غنای طنز در داستان‌هایش افزوده است. البته شاهانی در این کتاب به دلیل آشنایی کمتر با ظرافت‌های طنز، از دیگر شگردهای طنزپردازی بهره زیادی نبرده است و تعداد زیادی از شگردها از عدد پنج تجاوز نمی‌کند.

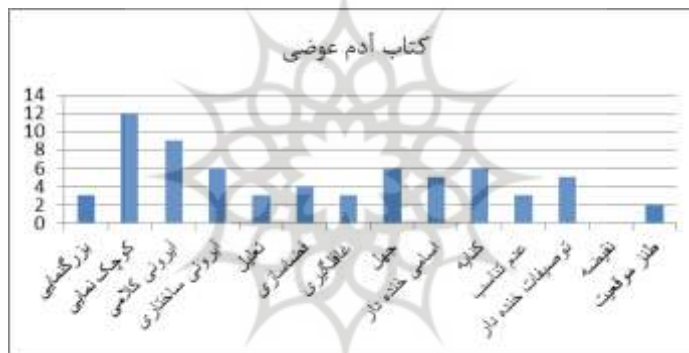
کتاب وحشت آباد (۱۳۴۸)

این کتاب شامل ۱۵ داستان کوتاه طنزآمیز است. که از این میان ۳ داستان به شیوه طنز موقعیت و طنز تلخ است که نویسنده در آنها مشکلات اجتماعی را مطرح کرده است. در این داستانها فضاسازیهای خنده‌دار و کوچک‌نمایی، بیش از عناصر دیگر، کیفیت طنز شاهانی را ارتقا داده است.

کتاب آدم عوضی (۱۳۴۹)

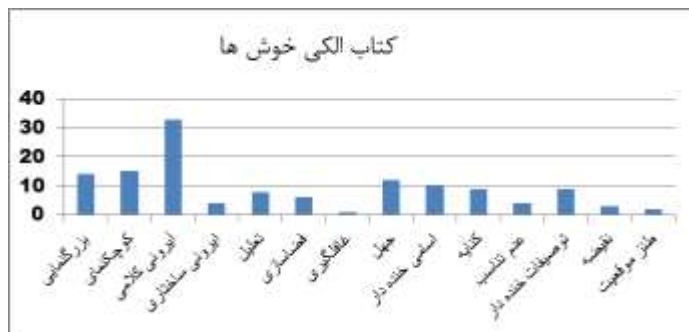
این مجموعه شامل ۱۵ داستان کوتاه است. نویسنده در این کتاب به نسبت دو کتاب قبلی از شگردهای بیشتری بهره برده است و از این رو طنز این کتاب، کیفیت بهتری دارد. استفاده از اسامی خنده‌دار در این کتاب بیشتر از بقیه آثار است. مضمون اغلب داستان‌ها فساد اخلاقی است اما کلام شاهانی بسیار عقیف و به دور از کلمات مستهجن و سخیف است.

سه کتاب کورلعتی، وحشت‌آباد و آدم عوضی در دهه ۴۰ نوشته شده‌اند. در این سه کتاب کمتر به طنز موقعیت پرداخته شده است و بیشتر داستان‌ها با استفاده از تکنیک‌های فضاپردازی و کوچک‌نمایی نوشته شده‌اند. در دو کتاب نخست، به دلیل آشنایی کمتر نویسنده با تکنیک‌های طنزپردازی، استفاده از تکنیک‌ها، بسیار محدود و در حد دو یا سه مورد است. اما در کتاب آدم عوضی، استفاده از تکنیک‌های طنزپردازی به شکل گسترده‌تری دیده می‌شود.

کتاب الکی خوش‌ها (۱۳۵۶)

این کتاب شامل ۱۶ داستان کوتاه است که از این میان ۳ داستان، طنز تلخ موقعیت است. در این کتاب به فضاپردازی‌های خنده‌دار کمتر پرداخته و بیشتر از آبرونی کلامی بهره برده است. مضمون بیشتر داستان‌های این کتاب، مشکلات اقتصادی و معیشتی و بیکاری است که البته اغلب طنزپردازان این دوره همچون شاهانی بیشتر به همین مضمون پرداخته‌اند.

کتاب پهلوان محله (۱۳۵۸)

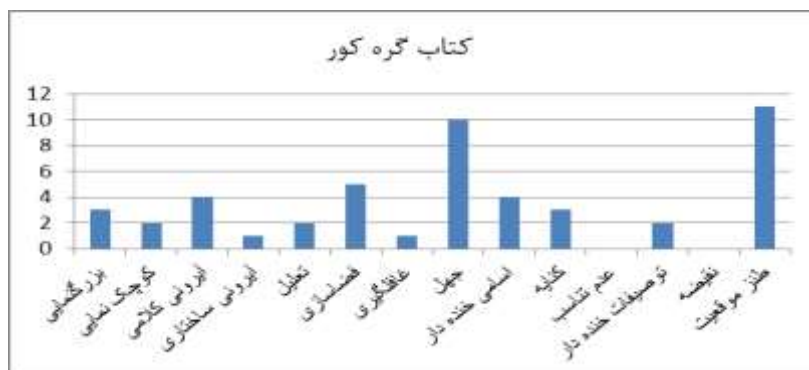
این کتاب نیز شامل ۱۵ داستان کوتاه طنزآمیز است. مضمون بیشتر داستان‌های این کتاب انتقاد از اوضاع اداری و ظلم و ستمی که ادارات دولتی نسبت به ارباب رجوع دارند و نیز انتقاد از جهل عموم مردم جامعه است. تنوع استفاده از شگردهای طنزپردازی در این کتاب زیاد است و نویسندگان در اغلب داستان‌ها با استفاده از تکنیک کوچک‌نمایی و فضاسازی خنده‌دار، به طنز خود کیفیت بهتری می‌بخشد. استفاده کمتر از کنایه در این کتاب نشان می‌دهد طنزها و به‌ویژه کوچک‌نمایی‌ها با صراحت بیشتر و اغلب به صورت تحقیر و ناسزا آمده است که این موضوع بیانگر شرایط اجتماعی و سیاسی سال‌های انقلاب است.

کتاب گره کور (۱۳۶۲)

این کتاب شامل ۲۱ داستان کوتاه طنزآمیز است. ۱۱ داستان این مجموعه طنز تلخ موقعیت است. از نظر مضمون، نسبت به بقیه کتاب‌ها تنوع بیشتری دارد و به انتقاد از مسائل اجتماعی و فقر و بیکاری و فساد اخلاقی و ظلم و ستم دستگاه‌های دولتی پرداخته است. با توجه به وضعیت ایران در سال ۶۲ و جنگ تحمیلی و اوضاع نابسامان سیاسی و اقتصادی، شرایط جامعه به گونه‌ای بوده که نویسندگان هم بیشتر به طنز تلخ، روی آورده و فضاسازی‌های خنده‌دار جای خود را به بیان جهل و کلام تلخ و گزنده داده است. علاوه بر این استفاده از کوچک‌نمایی و

تحقیق در این کتاب به شدت کاهش یافته که بیانگر تغییر فضای اجتماعی و در نتیجه فضای ذهنی و زبانی نویسنده شده است.

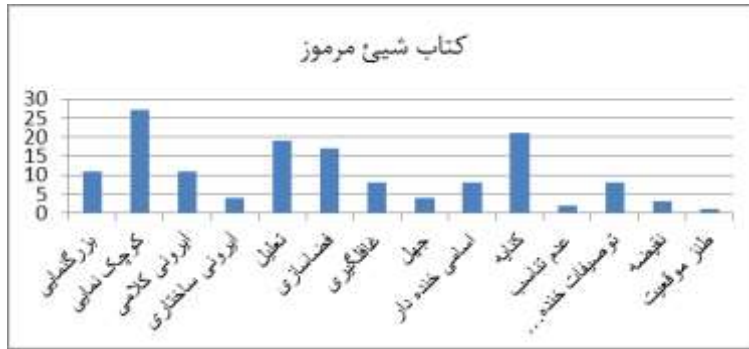
کتاب فلوکس دکتر بقراط (۱۳۶۳)

این کتاب شامل ۱۸ داستان است. نویسنده از اغلب شگردهای طنزپردازی در کتاب خود استفاده کرده است. مضمون اکثر داستان‌های این کتاب انتقاد به ظلم و ستم دستگاه‌های دولتی و فساد و رشوه و زدو بندهای اداری است. از این رو میزان استفاده از کنایه نیز افزایش یافته و نویسنده سعی در بیان انتقادات به شکلی غیرمستقیم داشته است.

کتاب شیء مرموز (۱۳۶۸)

این کتاب شامل ۱۵ داستان کوتاه است. ۲ داستان به طنز موقعیت اختصاص دارد. کوچک‌نمایی و کنایه و تعلیل خنده دار از تکنیک‌هایی است که نویسنده برای طنزآمیز کردن کلام خود از آن‌ها بهره برده است. افزایش استفاده از کنایه نشان می‌دهد که شاهانی سعی در کاستن صراحت طنز دارد و کوچک‌نمایی‌ها و تحقیق‌ها را با ملاحظات بیشتری به کار می‌برد.

نتیجه‌گیری

حسرو شاهانی از نویسندگان موفق و پرکار در زمینه طنزپردازی است. که توانسته مفاهیم و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی را به صورتی ادبی و هنرمندانه به مخاطب خود منتقل کند. به کارگیری طیف وسیعی از شگردهای آفرینش طنز، به عنوان یکی از شاخصه‌های سبکی طنز او، تسلط و مهارت شاهانی را در زمینه طنزپردازی نشان می‌دهد. زبان نویسندگی او ساده و بی‌پیرایه است و در تلفیق زبان ادبی و عامیانه چنان موفق عمل می‌کند که متن کاملاً یک‌دست به نظر می‌رسد و از این نظر به طنز جمال‌زاده نزدیک است. استفاده فراوان از ابیات و ضرب‌المثل‌های فارسی و نیز اشاره به ادبیات و مشکلات مسائل ادبی در محتوای طنز، بیانگر تسلط و مطالعات نویسنده در حوزه ادبیات فارسی است. شگردهای آفرینش طنز در آثار شاهانی به دو دسته تقسیم می‌شود، شگردهای مبتنی بر کاربردهای زبانی و دیگر شگردهای مبتنی بر محتوای زبان، که سازوکارهای دسته اول به نسبت دسته دوم از فراوانی کمتری برخوردارند. به طور کلی شاهانی به طنز موقعیت اهمیت زیادی می‌دهد و شمار داستان‌هایی که صرفاً بر پایه طنز موقعیت نوشته شده‌اند در مجموعه داستان‌های شاهانی، کم نیست. در میان آثار بررسی شده، کتاب گره کور، بیشترین طنز موقعیت را دارد و بیان طنز، به صورت تلخ و با لحن غیر خنده‌دار است هم‌چنین از شگردهای طنزپردازی به میزان کمتری بهره برده است که این نشانه اوضاع نابسامان سیاسی و اجتماعی ایران در سال ۶۲ (دوران جنگ) است که موجب افت نسبی طنز در آثار شاهانی شده است. بررسی شگردهای طنزپردازی در آثار شاهانی نشان می‌دهد بیشترین شگردهای مورد توجه این نویسنده، به ترتیب، کوچک نمایی، ایرونی کلامی و فضا سازی است و در کوچک‌نمایی همچون طنزهای جواد مجابی، بیشتر از توصیف و تشبیه مضحک بهره می‌برد و کمتر به ناسزا و اهانت پرداخته است. اما آن چه به طور ثابت در تمام

آثار وی به چشم می‌خورد، استفاده از اسامی خنده‌دار است که این اسامی هم شامل اسم افراد، با توجه به شخصیت فرد در داستان به صورت طنز آمیز انتخاب می‌شود و هم شامل نام ادارات و احزاب خاص است که اغلب با کوچک‌نمایی و بیان خنده‌دار همراه می‌شود. که البته می‌تواند وجه تمایز طنز شاهانی با طنزهای معاصر خود شمرده شود. با توجه به این‌که آثار شاهانی در دهه‌های ۴۰، ۵۰ و ۶۰ منتشر شده‌اند، بررسی آثار شاهانی با توجه به تاریخ نشر هر یک از کتاب‌ها و شرایط سیاسی، فرهنگی و اجتماعی هر دهه قابل توضیح است. کتاب‌های کور لعنتی، وحشت‌آباد و آدم عوضی مربوط به دهه ۴۰ و پیش از انقلاب هستند در این آثار اغلب، فساد اخلاقی و مشکلات اقتصادی مورد انتقاد قرار گرفته و البته تسلط شاهانی به شگردهای طنزپردازی کمتر است و کمتر از ابهام و کنایه استفاده کرده است. کتاب‌های الکی خوش‌ها و پهلوان محله در دهه ۵۰ منتشر شده‌اند که در این دوران به دلیل شرایط نابسامان قبل از انقلاب و فشارهای سیاسی و اجتماعی و فرهنگی، کیفیت طنز شاهانی نسبت به سال‌های قبل و بعد افت نسبی دارد. مضمون اغلب این داستان‌ها ظلم و ستم ادارات و مراکز دولتی نسبت به مردم است؛ کتاب‌های گره‌کور، فلوکس دکتر بقراط و شیء مرموز، در دهه ۶۰ و پس از انقلاب نوشته شده‌اند در این آثار، طنز شاهانی نسبت به قبل پخته‌تر است. در این آثار کمیت و کیفیت استفاده از شگردهای طنزپردازی افزایش یافته است. مضمون اغلب داستان‌ها مشکلات اقتصادی و فقر و بیکاری مردم در سال‌های جنگ است. به طور کلی شاهانی بیشتر به مضامین اجتماعی و فرهنگی پرداخته است و طنز سیاسی را کمتر در آثارش می‌توان دید.

منابع

کتاب‌ها

- اصلائی، محمدرضا. (۱۳۸۵). فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، تهران: کارون.
- پلارد، آرتور. (۱۳۸۱). طنز، ترجمه سعید، سعیدپور، تهران: مرکز.
- جوادی، حسن. (۱۳۸۴). تاریخ طنز در ادبیات فارسی، تهران: کارون.
- حلی، علی‌اصغر. (۱۳۶۵). مقدمه‌ای بر طنز و شوخ طبعی در ایران، تهران: موسسه پیک ترجمه و نشر.
- دهقانیان، جواد. (۱۳۸۶). بررسی محتوا و ساختار طنز در نشر مشروطه، شیراز: دانشگاه شیراز.
- سلیمانی، محسن. (۱۳۹۱). اسرار و ابزار طنز نویسی، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.

- شاهانی، خسرو. (۱۳۴۳). کور لعنتی، تهران: انتشارات پرستو.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۴۸). وحشت آباد، تهران: انتشارات پرستو.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۴۹). آدم عوضی، تهران: انتشارات پرستو.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۵۶). الکی خوش‌ها، تهران: چاپخانه سپهر، انتشارات امیرکبیر.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۵۸). پهلوان محله، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۶۳). فلوکس دکتر بقراط، تهران: انتشارات خوشه.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۶۲). گره کور، تهران: انتشارات خوشه.
- شاهانی، خسرو. (۱۳۶۸). شیعی مرموز، تهران: نشر تهران.
- صلاحی، عمران و بیژن اسدی پور. (۱۳۵۶). طنز آوران امروز ایران، تهران: مروارید.
- کادن، جی.ای. (۱۳۸۰). فرهنگ توصیفی ادبیات و نقد، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: شادگان.

کردچگینی، فاطمه. (۱۳۸۸). «شکل دگر خندیدن» مجموعه مقالات کتاب طنز ۵، تهران: سوره

مهر.

مقالات

- ابدالی، اعظم، و صفری، جهانگیر. (۱۳۹۹). بررسی زمان شب ملخ اثر جواد مجابی از منظر شگردهای طنزپردازی. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۹(۲)، ۱۸-۱.
- براتی خوانساری، محمود، و حسینی سجزی، زهرا. (۱۳۹۴). مقایسه شگردهای طنزپردازی ابوالقاسم پاینده با جلال آل احمد. پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۱۳(۳۹)، ۹۷-۱۲۵.
- بسمل، محبوبه. (۱۳۹۸). بررسی مولفه‌ها و الگوهای طنز در آثار داوود امیریان. زیبایی‌شناسی ادبی، ۱۷(۳۹)، ۷۶-۱۰۱.
- توکلی مقدم، صفیه، کوپا، فاطمه، گرجی، مصطفی، و درودگریان، فرهاد. (۱۳۹۳). شگردهای طنزپردازی در رمان «مدار صفر درجه» احمد محمود. نقد داستان معاصر فارسی، ۲(۳)، ۵-۲۰.
- زارع جیره‌نده، سارا، و باقری خلیلی، علی اکبر. (۱۳۹۵). شگردهای طنزپردازی در کتاب شلواری‌های وصله‌دار. کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، ۱۷(۳۳)، ۳۳۳-۳۰۵.

شبان قوچان عتیق، کبری، طاووسی، محمود، و ماحوزی، مهدی. (۱۳۹۹). تحلیل شگردهای هنری آبرونی در اشعار سعدی شیرازی. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۱۲ (۴۴)، ۲۱۸-۱۹۱. Doi:10.30495/dk.2020.676018

شعبانی آزاد، حسن. (۱۳۹۸). بررسی شگردهای طنزپردازی در مجموعه داستانی «یادداشت‌های شهر شلوغ و اندیشه‌ها» از فریدون تنکابنی. پژوهشنامه جریان‌شناسی شعر و داستان ادبیات معاصر ایران، ۱ (۱)، ۱۳۱-۱۱۷.

شیری، قهرمان. (۱۳۷۷). راز طنزآوری. پژوهش و سنجش، ۶ (۱۳ و ۱۴)، ۴۹-۲۹. صفایی، علی. (۱۳۹۴). نگاهی به گستره طنز و مطایبه و شگردهای آفرینش آن در آثار فرهاد حسن زاده. مطالعات ادبیات کودک، ۶ (۲)، ۷۴-۹۷.

طالبیان، یحیی، و تسلیم جهرمی، فاطمه. (۱۳۸۸). ویژگی‌های زبان طنز و مطایبه در کاریکاتورها. فنون ادبی دانشگاه اصفهان، ۱ (۱)، ۱۳-۴۰.

غلامحسین زاده، غلامحسین، نیکویخت، ناصر، و لرستانی، زهرا. (۱۳۹۰). مقایسه آبرونی با صناعات بلاغی فارسی. زبان و ادبیات فارسی، ۱۹ (۷۰)، ۱۰۷-۱۳۵. Dor:20.1001.1.24766925. 1390.19.70.4.9

کشاورز، محمد، درودگریان، فرهاد، علیپور گسگری، بهناز، و میرزایی، علی پدram. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر دهخدا بر سبک طنزپردازی رضا گنجه‌ای. سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی، ۱۳ (۵۰)، ۱۲۵-۱۴۳.

میرباقری فرد، سید علی اصغر، مصطفوی روضاتی، سید محمد جلیل، و روضاتیان، سیده مریم. (۱۳۹۹). تحلیل کاربردهای تشبیه طنز در مثنوی معنوی. متن پژوهی ادبی، ۲۴ (۸۵)، ۳۱۵-۳۴۰. Doi: 10.22054/ltr.2018.28894.2155

واعظ، سعید، و عبدی، مه‌ری. (۱۳۹۱). بررسی طنز در داستان‌های کوتاه محمد علی جمالزاده. پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، ۳ (۷)، ۱۷۴-۱۵۹.

منابع انگلیسی

Oxford advanced learners dictionary. (2000). sixth edition .

References

Books

Aslani, M. R. (2006). *Dictionary of humor and idiom terms*, Tehran: Karun. [In Persian]

Dehghanian, J. (2007). *A Study of the Content and Structure of Humor in Constitutional Prose*, Shiraz: Shiraz University. [In Persian]

Halabi, A. A. (1986). *An Introduction to Humor and Humor in Iran*, Tehran: Peyk Institute of Translation and Publishing. [In Persian]

Javadi, H. (2005). *History of humor in Persian literature*, Tehran: Karun. [In Persian]

Kaden, GA. (2001). *Descriptive Culture of Literature and Criticism*, Trans. Kazem Firoozmand, Tehran: Shadegan. [In Persian]

Kordchagini, F. (2009). *The Other Form of Laughing Collection of Articles in Comic Book 5*, Tehran: Surah Mehr. [In Persian]

Pollard, A. (2002). *Humor*, Trans. Saeed, Saeedpour, Tehran: Center. [In Persian]

Salahi, I., & Asadipour, B. (1977). *Humorists of Iran Today*, Tehran: Morvarid. [In Persian]

Shahani, Kh. (1964). *Damn Blind*, Tehran: Parasto Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1969). *Vahshtabad*, Tehran, Parasto Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1970). *Adam Avazi*, Tehran: Parasto Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1977). *Alki Khoshaha*, Tehran: Sepehr Printing House, Amirkabir Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1979). *Pahlavan Mahalla*, Tehran: Amirkabir Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1983). *Blind Node*, Tehran, Khosheh Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1984). *Dr. Hippocrates Phlox*, Tehran, Khosheh Publications. [In Persian]

Shahani, Kh. (1989). *Mysterious object*, Tehran: Tehran Publishing. [In Persian]

Soleimani, M. (2012). *Secrets and tools of humor writing*, Tehran: Surah Mehr Publishing Company. [In Persian]

Articles

Abdali, A., & Safari, J. (2020). A Study of the Novel of the Locust Night by Javad Mojabi from the Perspective of Humorous Techniques. *Fiction Literature*, 9(2), 1-18. [In Persian]

Barati Khansari, M. & Hosseini Sajzi, Z. (2015). Comparison of Abolghasem Payنده's satirical techniques with Jalal Al-Ahmad. *Persian Language and Literature Research*, 13(39), 125-97. [In Persian]

Besmel, M. (2018). A Study of the Components and Patterns of Humor in the Works of Davood Amirian. *Literary Aesthetics*, 17(39), 76-101. [In Persian]

Gholamhosseinzadeh, Gh. H., Nikobakht, N., & Lorestani, Z. (2011). Comparison of Irony with Persian Rhetorical Crafts, *Persian Language and Literature*, 19(70), 107-135. Dor: 20.1001.1.24766925.1390.19.70.4.9 [In Persian]

Keshavarz, M., Darudgarian, F., Alipour Gaskri, B., & Mirzaei, A. P. (2018). Investigating the influence of Dehkoda on the satirical style of Reza Ganjei. *Stylogy of Persian Poetry and Prose*, 13(50), 125-143. [In Persian]

Mir Bagheri Fard, S. A. A., Mostafavi Rouzati, S. M. J., & Rouzatian, S. M. (2019). Analysis of the uses of humorous similes in Masnavi-Ma'ani. *Literary Research Text*, 24(85), 315-340. Doi: 10.22054/ltr.2018.28894.2155. [In Persian]

Safaei, A. (2015). A look at the scope of humor and comparison and its creation techniques in the works of Farhad Hassanzadeh. *Children's Literature Studies*, 6(2), 74-97. [In Persian]

Shaban Qochan Atiq, K., Tavossi, M., & Mahouzi, M. (2019). Analysis of ironic artistic techniques in Saadi Shirazi's poems. *Interpretation and analysis of Persian language and literature texts (Dehkhoda)*, 12(44), 218-191. Doi:10.30495/dk.2020.676018. [In Persian]

Shabanieh Azad, H. (2019). Humorous Tricks in the Notes of a Crowded City and Thoughts by Fereydoun Tonekaboni, *Journal of Contemporary Iranian Poetry and Story Studies*, 1(1), 117-131. [In Persian]

Shiri, Gh. (1998). The Secret of Humor. *Research and Measurement*, 6(13 and 14), 29-49. [In Persian]

Talebian, Y., & Taslim Jahormi, F. (2009). Characteristics of satirical language in cartoons. *Literary Techniques of Isfahan University*, 1(1), 13-40. [In Persian]

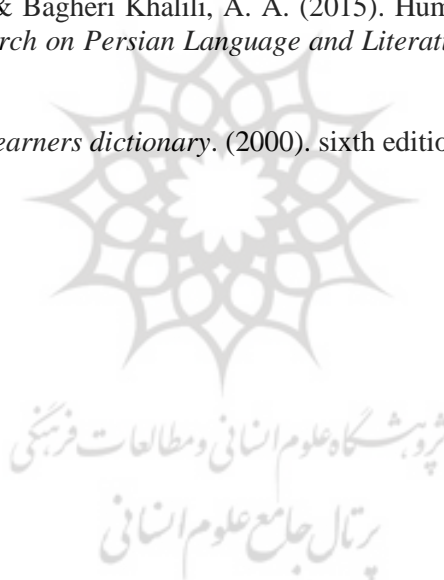
Tavakoli Moghadam, S., Kopa, F., Gurji, M., & Darudgarian, F. (2014). Humorous techniques in the novel Zero Degrees of Ahmad Mahmoud, *Criticism of Persian contemporary fiction*, 2(3), 5-20. [In Persian]

Waez, S., & Abdi, M. (2011). Analysis of humor in the short stories of Mohammad Ali Jamalzadeh. *Literary Criticism and Stylistic Studies*, 3(7), 159-174. [In Persian]

Zare Jirhande, S., & Bagheri Khalili, A. A. (2015). Humorous tricks in the book Patched Pants. *Research on Persian Language and Literature*, 17(33), 333-305. [In Persian]

English References

Oxford advanced learners dictionary. (2000). sixth edition.

Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)

Volume 16, Number 60, Summer 2024, pp. 183-207

Date of receipt: 4/9/2021, Date of acceptance: 1/12/2021

(Research Article)

DOI:

A study of humorous techniques in the stories of Khosrow Shahani

Razia Jafari¹, Dr. Mohammad Moradi²

Abstract

Humor is one of the most important types of literature that before the constitution was often used in the form of short moral and sometimes social anecdotes, and its history in short stories dates back to after the constitution. Khosrow Shahani is one of the writers who has paid attention to this type of literature and humor can be considered as one of the prominent and influential elements in his stories. In this research, using descriptive analytical method and using statistics, Khosrow Shahani's satirical tricks have been studied in eight books (Adam Awadi, Alkiokhoshaha, Blind Knot, Damn Blind, Panic, Pahlavan Mahalla, Dr. Hippocrates' Phlox, Mysterious Object). The findings of this study show that Shahani has used most of the satire techniques and the variety of techniques can be seen in his works; Of course, he has made the most of the techniques of minimization, verbal irony, and spatialization. In addition, Shahani pays special attention to the humor of the situation and shows great skill in expressing the pains and problems of the society in this way, so that in all the reviewed books, several stories in the humor of the situation can be seen. One of the points that can be mentioned as the distinguishing feature of Shahani's satire from the works of his contemporary satirists is his artistic use of funny names and the choice of letters to reinforce satire in the story as well as the breadth and variety of satire techniques in his works.

Keywords: Khosrow Shahani, Humor techniques, situational humor, humorous names.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ . Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran. tjfry9255@gmail.com

² . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran. (Corresponding author) momoradi@shirazu.ac.ir